

Арабаджи О. С. (Запорізька обл., м. Мелітополь)

Етнографічний музей «Кале» (м. Мелітополь) як осередок збереження історичної пам'яті та культури караїмського народу

Історична та культурна спадщина караїмів, різноманітна міжкультурна діяльність мелітопольської караїмської громади – в експозиціях та діяльності караїмського етнографічного музею

Місто Мелітополь, славетне своєю історичною та етнокультурною спадщиною, є упродовж століть перехрестям різних народів і культур. На сьогодні в Мелітополі мешкають представники понад 100 різних національностей та народностей, серед яких гідно місце займають караїми – один із найменших по чисельності етносів у світі.

Історична та культурна спадщина караїмів, різноманітна міжкультурна діяльність мелітопольської караїмської громади знайшли відображення в експозиціях та діяльності караїмського етнографічного музею «Кале». Ініціаторами і спонсорами створення музею виступили члени мелітопольського караїмського товариства Юрій Макаров і Михайло Арабаджи. Вже саме відкриття караїмського музею, на якому були присутні гості з Києва, Дніпропетровська, Бердянська, Сімферополя, Феодосії, Євпаторії, а також Туреччини, Росії, Болгарії, стало значною подією в етнічному житті Мелітопольщини.

Музей «Кале» розташований в центрі Мелітополя, його вишукана архітектура прикрашає культурний ландшафт історичної частини міста. Прослухавши екскурсію й оглянувши експозиції музею, відвідувачі дізнаються, що караїми є аборигенами Криму і як етнос сформувалися в результаті змішування прадавнього населення краю з тюркськими племенами хазарського Каганату на основі спільності мови, звичаїв і релігії.

Після втрати хазарами влади в Криму караїми зберегли автономію в межах невеликого князівства з центром у місті-фортеці Джуфт-Кале («подвійна фортеця»), яка залишалася неприступною впродовж ряду віків [1, 34]. Частина караїмів на запрошення князя Данила Галицького в 1246 р. переселилася на захід України, а частина в 1396 р. – до Литви (Тракай) для охорони фортеці князя Вітовта. У кінці XVIII ст. караїми стали покидати Джуфт-Кале і розселилися по території Криму, України й Росії.

КАРАЇМИ (караї)

Це корінний народ України, який не має іншої Батьківщини, на сьогодні він нараховує близько 2000 осіб та є одним із найменших етносів світу.

Незважаючи на свою нечисленність, караїми впродовж багатьох століть зберігали мовну, релігійну й культурну цілісність.

Сучасна наука відносить караїмів до тюркської групи алтайської сім'ї народів.

Караїмська мова одна з найбільш древніх і чистих тюркських мов. Сучасна мова представлена кримським, тракайським і галицько-волинським діалектами.

Релігія караїмів – караїмізм, визнає Ветхий Завет та єдиного Бога (Тенґрі), почитає Христа, Моїсея і Магомета великими пророками. Караїмська віра сповідує любов до Бога і ближнього, основана на милосерді, терпимості та благодійності.

У минулому караїми були відважними воїнами, скотарями, виноградарями, ремісниками, торговцями. Незважаючи на свою нечисленність, караїми впродовж багатьох століть представляли напрочуд міцний етно-релігійний ізолят, усередині якого стабільно зберігалася історична мовна, релігійна й культурна цілісність. У ХХІ ст. караїми опинилися на межі зникнення, у світі їх нараховується близько двох тисяч, близько однієї тисячі проживає в Україні, у тому числі у Мелітополі – 50 осіб.

Увагу відвідувачів музею завжди притягує величезний портрет поважного старця в караїмському національному одязі. Це видатний караїмський письменник, археолог і сходознавець А. Фиркович. Прагнучи відродити духовні традиції й культуру караїмів, учений впродовж багатьох років мандрував Кримом, Кавказом, Палестиною та Єгиптом, збираючи старовинні книги й рукописи. У зібраній А. Фирковичем колекції знаходяться унікальні пам'ятки писемності староеврейською, самаритянською, караїмською, арабською та іншими мовами, що являють значний науковий інтерес.

Серед інших видатних імен караїмського народу, на стендах музею представлені діячі науки й мистецтва ХІХ–ХХ ст.: лікар-гуманіст Б. Казас; засновник Таврійського університету С. Крим; тюрколог, дипломат, академік С. Шапшал; військовий хірург А. Вишневський;

офтальмолог С. Кальфа; педагог, громадський діяч і поет І. Казас; балерина Анна Павлова; кінорежисер С. Юткевич; композитор С. Майкапар; художник С. Дудник (Мичрі); письменник А. Катик. Високим військовим мистецтвом свого часу прославилися караїми: генерал, герой Порт-Артура Я. Кефелі; маршал Радянського Союзу Р. Малиновський.

Окремі експозиції музею присвячені минулому й сьогоденню караїмів Мелітополя, які оселилися тут в середині XIX ст. Цьому сприяло надання молодому місту певних пільг: усі бажаючі переводилися в розряд міщан, купці звільнялися «від платежу гільдейських повинностей, а міщани від внеску міщанського окладу в казну впродовж п'яти років». Також однією з причин появи караїмів у Мелітополі була Кримська війна (1853–1856 рр.), коли караїми залишили свої домівки в Криму і переселилися на материк [2, 51].

Сім'я караїмів XIX ст.

Торговий дім Минаша

Мешкаючи в Мелітополі, караїми проявили себе в різних видах діяльності: торгівлі, культурі й науці. Так, наприкінці XIX ст. у місті почав роботу Торговий дім С. Минаша, що займався продажем промислових товарів та представляв відому автомобільну фірму «Бенц і К». Караїмський купець І. Стамболі побудував на власні кошти театр, який став центром культурного життя Мелітополя. Тут звучали драматичні й оперні спектаклі професійних столичних труп, сольні концерти відомих співаків і піаністів. Пізніше І. Стамболі відкрив електро-біограф (у сучасному розумінні – кінотеатр) та літній парк.

Одна із музейних експозицій розповідає про уродженця Мелітополя, дослідника Криворізького залізорудного басейну, доктора геолого-мінералогічних наук, професора Й. Танатара. Серед особистих речей науковця представлено цікавий експонат – диплом доктора філософії («IOSEPHO TANATAR MELITOPOLENSIS»). Надрукований латиною, документ сповіщає про те, що його власник у 1911 р. з відзнакою (*Summa cum laude*) захистив у стінах Мюнхенського університету дисертацію на тему «Петрографічне вивчення Малого Кавказу» й удостоєний ступеня доктора філософії.

Цікавими для відвідувачів є також експозиції про сучасну діяльність мелітопольських караїмів, громада яких, незважаючи на свою малочисленність, є однією з найактивніших в Україні.

Національно-культурне караїмське товариство «Джамаат» було створене в 1991 р. й об'єднало 15 караїмських сімей. На сьогодні в активі товариства: видання під керівництвом Г. Ялпачика і С. Ялпачик навчальних посібників з вивчення караїмської мови; історичного нарису «Караїми Мелітополя»; встановлення меморіальних дошок І. Стамболі та Й. Танатару; пам'ятника на старому караїмському кладовищі; проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Культурно-духовні основи історичної долі кримських караїмів».

Серед експонатів караїмського розділу музею – предмети домашнього побуту, старовинні світлини караїмських родів, листівки, які надані музею сім'ями Агтар,

Арабаджи, Стамболі, Ялпачик. Ці оригінальні речі дають привід для роздумів, з їх допомогою відбувається «занурення» в минуле своєї сім'ї і свого народу. При знайомстві з сімейними архівами й фотографіями караїмів деякі відвідувачі музею замислюються над вивченням власного родоводу.

Не так давно в музеї з'явилися «хранителі» – воскові фігури караїма та караїмки в національному одязі, які споживають традиційний і улюблений напій караїмів – міцну каву. Караїмське прислів'я твердить, що дерево прикрашає листя, а людину – одяг.

Чоловік-караїм вбраний у шаровари й каптан, підперезаний шовковим поясом, на голові – чорна кругла невисока каракулева шапка. Цей головний убір, найбільш характерна частина чоловічого одягу караїмів, зберігся у старшого покоління й до наших днів. Тепер небагато караїмів носить його постійно, але обов'язково вдягають на свята та з нагоди сумних подій.

Жінка-караїмка вдягнена у святкове національне вбрання. На лобі караїмки особлива краса у вигляді діадеми, на голові – оксамитова шапочка (фес), розшита бісером і монетами. Караїмської жінки, залежно від достатку сім'ї, прикрашалися перлинними намистами, кулонами з крученого золота, перлинними сітками. Обов'язковою прикрасою, навіть для найбільш багатих караїмок, були намиста з монет. Багаті святкові сукні та прикраси нерідко переходили у спадок із покоління в покоління. Поряд з восковими фігурами знаходиться портрет караїмської жінки у святковому вбранні. Це авторська робота уродженки Мелітополя, відомої караїмської художниці С. Хаджи. «Караїмів дуже мало, але ми є, і я сподіваюся, що моя творчість нагадуватиме про цей зникаючий народ. І коли нас не стане, про караїмів розповідатимуть мої картини», – відзначила художниця, передаючи в дар музею свою картину.

Караїмський пиріжок

Традиційна караїмська гостинність

На сьогодні етнографічний музей «Кале» став рідною домівкою для мелітопольських караїмів. Тут проходять заняття недільної школи з вивчення караїмської мови, репетиції юнацького фольклорного ансамблю, відзначаються національні свята, які супроводжуються караїмською музикою і, звичайно ж, дегустацією національних страв. Караїмська кухня завжди славилася своїми стравами і є однією з яскравих рис народу. Караїмська господиня завжди прагнула погостувати смачною їжею кожного, хто входив до оселі, оскільки вважалося, що це приносить сім'ї щастя. Тому поряд з музеєм розташовується кафе національної караїмської кухні, де готуються знамениті караїмські пиріжки (ет аяклак); пироги з сирого м'яса (кобете); чебуреки (чир-чир); мініатюрні, розміром з наперсток пельмені (хамурдолма); голубці з виноградною листя (сарма). Відвідувачів пригощають фруктовим узваром (кьошаф) і традиційною чорною кавою – на такій приємній ноті закінчується знайомство з караїмами – малочисленним етносом України, який має свою тисячолітню історію, своєрідну релігію і самобутню культуру.

Джерела та література

1. Новикова М. Святыни народів Крима. – Симферополь : Таврія, 1991. – 70 с.
2. Крилов М. В., Арабаджи О. С. Формування національного складу населення Запорізького Приазов'я // Етносоціальне буття народів Запорізького краю в геокультурному контексті. – Симферополь : Таврія, 2005. – С. 45–58.